

8. Тарасов Е. А. Как победить стресс / Тарасов Е. А.– М.: Айрис-пресс, 2002. – с. 205.

9. Ярошевский Т. А. Личность и общество / Ярошевский Т. А.– М.: Наука, 1987. – с. 163.

УДК 159.9.07:504

Потапчук Н.Д., к. психол. н., старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ПОВЕДІНКА УЧАСНИКІВ ЛІКВІДАЦІЇ НАСЛІДКІВ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ ЧУТОК

У статті розглянуто проблему поведінки учасників ліквідації наслідків надзвичайної ситуації як чинника виникнення та поширення чуток. Визначені основні поняття, що стосуються надзвичайної ситуації та її наслідків: рятувальник, аварійно-рятувальна служба, ліквідація наслідків надзвичайної ситуації та інші. Також розглянуто поведінкові особливості учасників ліквідації наслідків надзвичайної ситуації як чинник поширення чуток: аутодеструктивна поведінка серед спеціалістів аварійно-рятувальних підрозділів, паніка, нервово напруження, страх і невпевненість у рятувальників, відсутність регулярної інформації про хід ліквідації надзвичайної ситуації, помилки у спілкуванні з журналістами, постраждалими та їхніми родичами.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, учасники ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, поведінка, рятувальники, чулки.

В статье рассмотрена проблема поведения участников ликвидации последствий чрезвычайной ситуации как фактора возникновения и распространения слухов. Определены основные понятия, касающиеся чрезвычайной ситуации и ее последствий: спасатель, аварийно-спасательная служба, ликвидация последствий чрезвычайной ситуации и другие. Также рассмотрены поведенческие особенности участников ликвидации последствий чрезвычайной ситуации как фактор распространения слухов: аутодеструктивное поведение среди специалистов аварийно-спасательных подразделений, паника, нервное напряжение, страх и неуверенность у спасателей, отсутствие регулярной информации о ходе ликвидации чрезвычайной ситуации, ошибки в общении с журналистами, пострадавшими и их родственниками.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, участники ликвидации последствий чрезвычайной ситуации, поведение, спасатели, слухи.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, професійна діяльність ліквідаторів наслідків надзвичайних ситуацій (НС) пов'язана із значним фізичним та емоційним напруженням. Це обумовлено тим, що вона виконується в небезпечних для життя і здоров'я умовах, які охоплюють всю номенклатуру прийнятої в нашій країні класифікації небезпечних та шкідливих чинників, а саме – фізичних, біологічних, психологічних [4;

б]. Звідси виникає потреба у вивченні поведінки усіх учасників ліквідації наслідків таких ситуацій. Зазначимо, що поняття «ліквідація наслідків надзвичайної ситуації» означає проведення комплексу заходів, що включає аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, які здійснюються у разі виникнення надзвичайної ситуації спрямовані на припинення дії небезпечних факторів, рятування життя та збереження здоров'я людей, а також на локалізацію зони надзвичайної ситуації [1]. В свою чергу рятувальником є особа, яка атестована на здатність до проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж і яка безпосередньо бере в них участь, має відповідну спеціальну, фізичну, психологічну та медичну підготовку [1]. У Кодексі цивільного захисту України зазначається, що аварійно-рятувальна служба є сукупністю організаційно об'єднаних органів управління, сил та засобів, призначених для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт [1].

Під час роботи в екстремальних умовах у особового складу аварійно-рятувальних підрозділів можуть виникати як позитивні, так і негативні реакції. Позитивні психологічні реакції, як правило, приводять до підвищення ефективності бойових дій підрозділу, які виражаються у більш швидкому, ініціативному виконанні завдання, зокрема і в екстремальних ситуаціях. Негативні психологічні реакції можуть супроводжуватися здійсненням помилок – неправильні або несвоєчасні дії. Як наслідок цього поведінка учасників ліквідації надзвичайної ситуації може послужити чинником для виникнення та поширення різних чуток.

Незважаючи на набутий вітчизняний досвід ліквідації наслідків великих екологічних і техногенних катастроф дослідження показують, що біля 25-30% військовослужбовців з аварійно-рятувальних підрозділів, які залучалися для ліквідації наслідків НС, внаслідок своїх особистісних і психофізіологічних характеристик виявились непридатними для виконання своїх службових обов'язків в районах катастроф і вимагали заміни, що потребувало додаткових людських і матеріальних ресурсів. У деяких з них уже з перших днів перебування в зоні лиха виникли транзиторні психічні реакції і стани, які проявлялись у великій кількості скарг на стан здоров'я, зниженні настрою, високим рівнем ситуаційної тривожності, роздратованості і конфліктності, що в кінцевому рахунку впливало як на міжособистісні стосунки у військових колективах, так і на рівень професійної діяльності рятувальників.

Усі вищезазначені явища звичайно не додають надії постраждалим у можливості отримання необхідної допомоги від фахівців. Навпаки, непрофесійні дії рятувальників, їхня пасивність у спілкуванні з постраждалими в умовах надзвичайної ситуації часто стають причинами виникнення певних негативних явищ, в тому числі й появи чуток.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Психологічні аспекти діяльності працівників екстремальних служб розглядають у своїх науко-

вих дослідженнях: В. Лефтеров [3], С. Миронець [4], І. Назаренко [6], Н. Оніщенко [7], Є. Потапчук [9], О. Тімченко [2], В. Христенко [12] та ін.

Проблемі виникнення та поширення чуток в умовах надзвичайної ситуації присвячені праці Я. Кальби [10], В. Москаленко [5], О. Тімченка [2], Л. Орбан-Лембрик [8], В. Христенка [12] та ін. Проте в сучасній психологічній науці не існує загальноприйнятої концепції, яка б розкривала вплив поведінки учасників ліквідації наслідків надзвичайної ситуації на виникнення та поширення чуток. З огляду на це, метою статті є розгляд особливостей поведінки учасників ліквідації наслідків надзвичайної ситуації як чинника виникнення та поширення чуток серед населення.

Виклад основного матеріалу. У психології поведінку людини трактують як діяльність, яка має природні передумови, але в своїй основі соціально обумовлена, опосередкована мовою та іншими знаково-смысловими системами, типовою формою якої є праця, а атрибутом - спілкування. Своєрідність поведінки індивіда залежить від характеру його взаємин з групами, членом яких він є, а також від групових норм, ціннісних орієнтацій, рольових приписів [11].

Дослідник поведінкових особливостей учасників надзвичайних ситуацій О. Тімченко [2, с. 67] виділяє наступні групи чинники, що сприяють виникненню аутодеструктивної поведінки серед спеціалістів аварійно-рятувальних підрозділів:

- підвищене навантаження; підвищені вимоги щодо результатів діяльності; усвідомлення високої відповідальності;
- фізичні та психічні травми, тривога за долю близьких, втрата близьких людей, позбавлення умов, що необхідні для нормальної життєдіяльності або для повноцінної самореалізації, розкриття потенціалів особистості;
- вихід за межі комфортної або припустимої для даного суб'єкта інтенсивності взаємодії з навколишнім середовищем;
- перешкоди на шляху задоволення потреб, досягнення цілей та вирішення завдань.

Слід зазначити, що найбільш частим і загальним поведінковим наслідком емоційних переживань страху в умовах надзвичайної ситуації серед усіх її учасників є масова паніка. Паніка – це один з найпомітніших видів поведінки маси (натовпу) і, одночасно, це особливий емоційний стан, що виникає як наслідок або дефіцит інформації про якусь незрозумілу ситуацію, або її надмірний надлишок, що виявляється в стихійних імпульсивних діях людей [8]. Поява паніки призводить до відмови людини від боротьби, викликає у неї безнадійність, неможливість контролювати власні емоції, поведінку та дії, утруднює пошук виходу з ситуації.

Виникнення і розвиток паніки в більшості випадків пов'язано з дією шокуючого стимулу, відразу відрізняється чимось завідомо незви-

чайним (наприклад, сирена, що сповіщає початок повітряної тривоги). Частим приводом для паніки є чутки, щолякають людей (насамперед, так звані «чутки-страховиська»). Ці чутки здатні призводити до дуже серйозних соціальних наслідків. Очікування і передбачення загрози викликає страх, далі страх може перерости у паніку.

Трапляються випадки, коли до виникнення паніки серед населення в умовах надзвичайної ситуації призводить поведінка самих рятувальників: шаблонність та непевненість у їхніх діях; «холодний», дещо агресивний та жорсткий вираз обличчя; швидка, нечітка і важко зрозуміла мова; похмурий погляд тощо. Тобто, в потерпілих складається враження, що рятувальники не усвідомлюють та не сприймають небезпечності всієї ситуації, а при спілкуванні постійно прагнуть відвернути голову в бік, опустивши вниз підборіддя. Всі ці поведінкові прояви викликають занепокоєння у людей та створюють підґрунтя для появи страху і різноманітних чуток.

На жаль, досвід роботи фахівців аварійно-рятувальних підрозділів в осередках катастроф, аварій та стихійних лих показує, що практично будь-яка надзвичайна ситуація супроводжується різними чутками, джерелами поширення яких часто стають члени штабу з ліквідації надзвичайної ситуації, самі потерпілі, їхні родичі, друзі, журналісти.

Як зазначає Л. Орбан-Лембрик [8, с.192], під поняттям «чутки» розуміють специфічну форму недостовірної або частково достовірної інформації, що надходить від однієї особи або групи, про певні події чи ситуацію. У процесі комунікації зміст, переданий за допомогою чуток, стає надбанням великої групи людей.

Водночас дослідники О. Тімченко [2] та В. Христенко [12] зауважують, що чутки в умовах ліквідації наслідків надзвичайної ситуації дуже часто призводять до підвищення і так завищеного рівня емоційного напруження у постраждалих, їхніх родичів, рятувальників, керівників штабу з ліквідації. Це емоційне забарвлення всього процесу порятунку людей дуже часто призводить до конфліктності і нервозності в поведінці всіх учасників надзвичайної ситуації, і, в кінцевому рахунку, до помилок.

На думку В. Христенка [12, с. 143-150], однією з основних причин виникнення чуток в зоні лихає інформаційний вакуум. На жаль, представники штабу з ліквідації надзвичайних ситуацій іноді не завдають собі клопоту щодо спілкування з журналістами або повідомляють інформацію в такому вигляді, що вона сама стає чуткою. Наприклад, після закінчення вибухів на військових складах поблизу населеного пункту Новобогданівка, представник штабу з ліквідації цієї надзвичайної ситуації повідомив, що через дві години вибухи відновляться. Всі жителі через 40 хвилин зібралися на автовокзалі, готові до евакуації. Але представник штабу забув згадати, що це будуть заплановані підриви зібра-

них рятувальниками вибухових речовин, і ці підриви не загрожують життю і здоров'ю жителів.

Іншим чинником виникнення чуток серед населення в умовах надзвичайної ситуації, як показує практика, є особистісне нервово напруження, страх і невпевненість самих ліквідаторів наслідків ситуації. При цьому у них може виникати неусвідомлене прагнення розділити свій страх зі слухачами, зменшити емоційне напруження або ж, навпаки, з'являється особистісне озлоблення через власну нездатність до виконання задач за призначенням. Дуже часто журналісти в пошуках «гарячого» матеріалу намагаються отримати інформацію від рядових рятувальників під час безпосереднього ведення аварійно-рятувальних робіт. У цьому випадку рятувальник може не встигнути переключитися зі своєї роботи та, не замислюючись про наслідки, видати таку інформацію, яку згодом журналісти будуть використовувати як головну при висвітленні подій.

На жаль, в більшості випадків керівники аварійно-рятувальних підрозділів не розуміють важливості довіри населення до себе та своїх підлеглих і не надають регулярної інформації людям про хід ліквідації надзвичайної ситуації. Це призводить до того, що в умовах браку інформації люди самі додумують якісь елементи події або всю подію цілком. Також джерелом чуток можуть ставати самі потерпілі чи їхні родичі, які, перебуваючи у стані підвищеного емоційного напруження, не зовсім адекватно оцінили те, що сталося. Але той факт, що вони є учасниками подій, робить їх слова найбільш переконливими для інших [12, с. 143-150].

Варто також зазначити, що в Україні відсутні виписані (формалізовані) процедури інформаційного реагування на надзвичайні події (принаймні такі, що відповідають сучасному стану розвитку інформаційного простору). Це може призвести до загрозливої ситуації, коли інформаційне реагування здійснюється «навздогін», не узгоджено між основними постачальниками інформації з боку органів державної влади. На жаль, на сьогоднішній день система оповіщення населення про надзвичайні ситуації в Україні вже застаріла. У попередні роки було розроблено новий зразок системи оповіщення населення загальнодержавного рівня, проте за браком фінансування цю роботу не було завершено. А від того, наскільки правильно населення у перші хвилини буде поінформоване про надзвичайну ситуацію, залежатиме не тільки тяжкість її наслідків, але й наявність чи відсутність різноманітних чуток.

Висновки. Таким чином, нервово напруження, страх, невпевненість, пасивність у спілкуванні з постраждалими та представниками засобів масових комунікацій ліквідаторів наслідків надзвичайної ситуації може стати чинником виникнення та поширення чуток. Поява чуток також обумовлюється такими чинниками, як: відсутністю спеціальної психологічної підготовленості фахівців аварійно-рятувальних підрозді-

лів до виконання завдань за призначенням; емоційною неврівноваженістю та невпевненістю в своїх силах чи словах членів штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації; наявністю інформаційного вакууму чи дезінформації в зоні лиха; відсутністю довіри населення до професійних дій рятувальників тощо.

Серед перспективних напрямків подальших досліджень даної проблеми є виявлення особливостей поведінки населення в умовах надзвичайної ситуації як чинника виникнення та поширення чуток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс цивільного захисту України № 5403-VI від 2.10.2012 року (із змінами, внесеними згідно із Законом № 224-VII від 14.05.2013). – К., 2012.
2. Кризова психологія : [навч. посібн. / за заг. ред. О.В. Тімченка]. – Х.: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2013. – 380 с.
3. Лефтеров В.О. Взаємозв'язок стилів діяльності та професійної ідентичності працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій / В.О. Лефтеров // Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. – Вип.14. частина 2. – Харків: НУЦЗУ, 2013. – С. 184–193.
4. Миронець С.М. До проблеми психологічної адаптації фахівців зведених рятувальних загонів / С.М. Миронець // Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. – Вип.8. – Харків: НУЦЗУ, 2010. – С. 18–25.
5. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу: [навч. посіб.] / Москаленко В.В. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 448 с.
6. Назаренко І.І. Формування фрустраційної толерантності у рятувальників у системі професійно-психологічної підготовки / І.І. Назаренко // Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. – Вип. 14. Частина 2. – Х.: НУЦЗУ, 2013. – С. 230–237.
7. Оніщенко Н.В. Психологічні наслідки надзвичайної ситуації / Н.В. Оніщенко // Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. – Вип. 14. Частина 2. – Х.: НУЦЗУ, 2013. – С. 253–261.
8. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: [підручник: у 2 кн.] / Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Либідь, 2006. – 560 с.
9. Потапчук Є.М. Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців: дис... д-ра психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Потапчук Євген Михайлович. – Хмельницький, 2004. – 429 с.
10. Психологія мас : [навчальний посібник] / автор-упорядник Я.Є. Кальба. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 208 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reftrend.ru/669838.html>

11. Сиромятніков І. В. Введення в професію: від соціальної ролі до професійної суб'єктності: [навчальний посібник] / І.В.Сиромятніков, Б.П.Бархани. – М.: ВУ, 2003. – 148 с.

12. Христенко В. Є. Психологічні прийоми нейтралізації чуток в осередку надзвичайної ситуації / В. Є. Христенко // Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. –Вип.12. Частина 2. – Харків: НУЦЗУ, 2012.– С. 143–150.

УДК 159.9

Похілько Д.С., к. психол. н., с.н.с., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру НУЦЗУ

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ДІАГНОСТИКИ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДИТИНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

В статті йдеться про існуючі на сьогодні методи діагностики психоемоційного стану людини. Представлено порівняльний аналіз найбільш популярних методів діагностики, й можливість їх використання психологами ДСНС України в умовах надзвичайної ситуації. Представлений авторський метод експрес-діагностики психоемоційного стану дитини.

Ключові слова: методи діагностики психоемоційного стану особистості, експрес-діагностика емоцій дитини, надзвичайна ситуація.

В статье говорится о существующих на сегодняшний день методы диагностики психоемоционального состояния человека. Представлен сравнительный анализ наиболее популярных методов диагностики, и возможность их использования психологами ДСНС Украины в условиях чрезвычайной ситуации. Представлен авторский метод экспресс-диагностики психоемоционального состояния ребенка.

Ключевые слова: методы диагностики психоемоционального состояния личности, экспресс-диагностика эмоций ребенка, чрезвычайная ситуация.

Постановка проблеми. Порятунком життя – найголовніша задача у роботі працівників ДСНС України. Не кожен врятований постражданий може в подальшому назвати своє життя повноцінним. Чому так відбувається? А все тому, що кожна нова подія сприймається крізь «завісу» пережитої картини надзвичайної ситуації.

Якщо доросла людина ще може опанувати свої емоції й знайти способи полегшення свого стану, то дитина остається наодинці зі своїми переживаннями. Вона наче знаходиться в пляшці з темного скла, де її оточують негативні емоції, які не знаходячи свого виходу, все більше й більше поглинають її маленьку особистість, завдаючи значних душевних страждань. Така, вимушена ізолюваність в своїх переживаннях не